

Інший як суб'єкт: політичні теології автократії та демократії

Кетрін КЕЛЛЕР
Університет Дрю, Медісон, Нью-Джерсі

Насамперед, зізнання: оскільки я не пережила такої травми, яку переживаєте ви, я думаю, що можу більше навчитися у вас, ніж ви у мене. Росія вривається у ваші життя, обриваючи все, що здавалося стабільним і добрим, зокрема вашу освіту. Я захоплююся вашим рішенням створити з цієї кризи можливість для концентрованих теологічних роздумів. Безумовно, це час, який випробовує вашу віру, який може породжувати радикальні сумніви і глибокий відчай, який піднімає найфундаментальніші питання. На щастя, теологія, на відміну від більшості інших академічних дисциплін, запрошує до цих запитань. Якщо це чесна теологія, то вона хоче почути ваші найактуальніші запитання. Якщо це чесна теологія, то вона не відповідає на ваші запитання за вас. Її відповіді не виникають окремо від голосів вашого досвіду, вашої невпевненості, вашої правди. Якщо у вас є впевненість, вам не потрібна віра.

І така криза приводить деяких віруючих людей до питання – як Бог любові може допустити такі жахіття? З нами як з суб'єктами, з нами як з іншими? Ті, хто дотримуються більш кальвіністських поглядів, можуть запитати – як це може бути частиною Божого провидіння в історії? Це вже питання теодицеї. Ці запитання передбачають стандартний погляд на Божу владу як на всемогутній контроль, всемогутність, що допускає певну міру людської свободи, певну версію відповідальності суб'єкта-людини. Дозвольте мені підкреслити, що рушійним питанням, яке стоїть за проблемою теодицеї, є питання божественної влади. Якщо Бог має повний контроль, якщо Бог всемогутній в класичному розумінні, то зло або прямо бажане “Ним”, або “дозволене” – і тоді Він міг би втрутитися, щоб спинити Путіна, міг би зупинити його серце або змінити його думку, але з незбагнених причин вирішив цього не робити.

Іншими словами, тривожне питання теодицеї зводиться до більш широкого питання політичної теології. Який погляд на божественну владу присутній у

наших теологіях? Як на цей погляд на владу вплинули політичні концепції верховної суверенності? І навпаки: як певна теологія божественної суверенності формує світську владу та уявлення про політичний устрій? Якщо бути конкретним: ми не можемо в нашому теологічному мисленні просто відокремити питання зловживання владою Путіним від питання концепції божественної влади. Свідомий він того, що наслідує образ Божої влади чи ні, для політичної теології не має вирішального значення. Це стосується насамперед способу розгортання політичної влади: вона прочитується як втілення формотворчих теологічних презумпцій влади, причому, як правило, в сучасності це відбувається несвідомо. Влада може бути більш авторитарною або більш демократичною у здійсненні державного правління. Чи існують різні концепції Бога – більш авторитарна та більш демократична божественності? Не для Карла Шмітта, чиє ім'я назавжди залишилося у політичній теології. На його переконання, божественна влада простежується лише у односторонньому здійсненні Богом свого суверенітету.

Для Шмітта Бог насамперед означає абсолютну суверенність. А суверенність розглядається ним як виняток з усіх інших видів права, влади чи впливу. Це не розгортання верховенства права, а скоріше виняток із закону. Звідси і основне положення політичної теології Шмітта: “Суверен – це той, хто приймає рішення про надзвичайний стан”. Суверенний володар – це той, хто має владу порушити закон і знає, коли це зробити, тобто вийти за його межі і тим самим оголосити стан винятку (*Ausnahmezustand*), який близький до надзвичайного стану (*Notstand*) – за винятком того, що суверен у цьому випадку має право його запроваджувати. Шмітт у контексті Веймарської Німеччини вважав демократичну політику слабкою, хаотичною, нездатною здійснювати відповідальність керівництва; для нього єдиною альтернативою є суверенний виняток.

Трагічна хиба цього аргументу швидко проявилася в оголошенні Гітлером постійного надзвичайного стану. Цим визначенням суверенітету як влади винятку, як сингулярності, що перериває хаос демократії, Шмітт надав легітимності фашизму (або, можна сказати, різновидам автократії; авторитаризму; імперіалізму; колоніалізму; тоталітаризму, а також фашизму). І глибока логіка, яку Шмітт одночасно розгортає і підкріплює, є теологічною: влада, яка секуляризується як суверенна винятковість, є нічим іншим, як владою божественного суверенітету, котрий є абсолютним винятком. Це Бог, якого, без сумніву, все ще визнає більшість християн, іудеїв і мусульман – всемогутній творець і правитель Всесвіту. І правителі землі, її імперій, можуть розглядатися як небезпечно зарозумілі або як відповідальні в імітації цієї влади заради суспільного добробуту. Це не означає, що твердження “Бог є любов” взагалі заперечується. Скоріше його переводять у приватне життя або залишають як невиразний додаток, що пропонується тим, хто поклоняється всемогутності. Можна любити тих, хто знаходиться у позиції “друга” у бінарності “друг/ворог”. І як чітко зазначив Шмітт: “Конкретна політична відмінність, до якої можна звести політичні дії та мотиви, – це відмін-

ність між другом і ворогом”¹. Це забезпечує чіткість відносин між тими, хто вважаються суб’єктами, і тими, хто позначаються як інші, сторонні для суб’єкта. Можна сказати, що суверенний суб’єкт – тут англійська (прим. пер. subject / to subject) форма дієслова є показовою – здатен *підпорядкувати* собі іншого. По суті, домінувати, завойовувати, підкоряти.

Поки природа Божественної влади залишається беззаперечною, чому ми повинні вважати, що світські самодержці не будуть продовжувати зображати себе причетними до цієї божественної слави, більше того, спиратися на цю легітимацію і натякати, що вони правлять з винятковою владою, оскільки діють за образом і подобою Божою? Цей натяк може бути цілком світським, а тому значною мірою діяти як несвідомий прототип – як це було у випадку з Гітлером, а ще більше – зі Сталінім. Але в нещодавній та загрозливій хвилі автократичних рухів по всьому світу політична теологія не прихована. (Навіть в її індуїстсько-фундаменталістському варіанті). Приклад США з колишнім другом Путіна Трампом є яскравим тому підтвердженням. Він не виказує глибокої віри, справжньої релігійної практики, не кажучи вже про сексуальну чесноту, але подає сильні сигнали фундаменталістському християнському середовищу, особливо в питаннях прав ЛГБТКІ та репродуктивної свободи жінок. Білі релігійні праві США, які складають більше третини населення країни, підтримали і залишаються на боці Трампа (незалежно від того, що станеться на слуханнях щодо подій 6 січня). Справжнім людським суб’єктом вважається християнський – і має право *підпорядковувати* інших своїй моралі; а якщо ні, ставитися до них як до ворогів.

Однак у випадку з Путіним, домінує більш гідна, значною мірою світська особа. І все ж певне теологічне самоусвідомлення тут також присутнє. Донедавна я не усвідомлювала силу і навіть своєрідність його політичної теології. Я припускала, що він робить політично необхідні жести в бік російського православ’я, теократично підтримувані Патріархом Кірілом. Безумовно, сила символу *русского міра* залежить від глибокої історії православної церкви. Ця традиція додає імперській політиці золотого сяйва, подібного до сяйва її позолочених ікон. Можна вважати Путіна тим, хто хитромудро втілює політичну теологію чистої суверенної могутності, а тепер його прерогатива – встановити надзвичайний стан на невизначений термін. Але потім я дізналася про вплив на нього з боку Івана Ільїна. Я нічого не знала про цього своєрідного російського філософа в еміграції поки не прочитала, звісно, Тімоті Снайдера, тому не можу судити про ступінь цього впливу. Але тут теологія є досить дивною і цікавою, вкрай неортодоксальним чином, тому її напевно варто взяти до уваги. Можливо, на початку тижня ви вже обговорювали Ільїна – але я маю теологічну причину, закладену глибоко в моєму власному, як християнки, розумінні Бога, щоб розглянути цей вплив. Все зводиться до відношення влади до любові.

В уявленні Ільїна про Бога вражає насамперед те, що це зовсім не традиційний, класичний і ортодоксальний Бог незмінної досконалості і всемогутності. Це

¹ Carl Schmitt, *Concept of the Political*, 2008, с. 26.

не Бог прямолінійної політичної теології. Точніше, цей Бог впав у самому акті творіння – був скомпрометований різноманітністю, множинністю і мінливістю світу. Ільїн закінчив дисертацію про світський провал Бога незадовго до російської революції 1917 року, і незабаром після цього був відправлений у вигнання. Отже, недосконалість *Бога* задовго передувє недосконалості Адама і Єви. Звідси впливає, що “сучасне суспільство з його плюралізмом і громадянським суспільством поглибило вади світу і тримало Бога у вигнанні. Єдина надія Бога полягала в тому, що праведний народ піде за Лідером до політичної тотальності, і таким чином почне лагодити світ, який, у свою чергу, може відкупити божественне. Оскільки єднальний принцип Слова був єдиним благом у Всесвіті, то будь-які засоби, які могли б привести до його повернення, були виправдані”². Ільїн прийшов, таким способом, “до уявлення про російський християнський фашизм”³. Але його автократична влада розумітиметься як життєва сила “духовного організму” Росії – нації, що єдина і об’єднує, нації, яка врешті-решт подолає інакшість розбіжностей, всіх різнорідних, роздроблених інших. Тільки через цю єднальну силу можна було відновити добро у всесвіті, доброту і єдність самого Бога. Це неабияка місія.

Звичайно, все це артикулюється протягом першої половини ХХ століття. Аргументи Ільїна, на думку Снайдера, “допомогли Путіну перетворити провал його першого періоду правління, нездатність запровадити верховенство права, в обіцянку на другий період правління, підтвердження російської чесноти. Якщо Росія не зможе стати правовою державою, вона буде прагнути знищити сусідів, яким це вдалося або які прагнуть цього. Повторюючи одне з найвідоміших висловлювань нацистського правового мислителя Карла Шмітта, Ільїн писав, що політика “є мистецтвом виявлення і нейтралізації ворога”⁴. Однак, чи читав він свого сучасника Шмітта, на думку Девіда Льюїса, невідомо, навіть малоімовірно. У пострадянській Росії також спостерігається значний прямий шміттівський вплив.⁵ Як і для Шмітта, для Ільїна демократичні вибори інституціалізували лихе поняття індивідуальності. “Принципом демократії, – писав Ільїн, – був безвідповідальний людський атом”⁶. Підрахунок голосів означав помилкове прийняття “механічного і арифметичного розуміння політики”⁷.

Не можна не погодитися з тим, що демократична атомізація відображає проблематичний індивідуалізм. І дійсно, є багато чого критикувати з цього боку процес проведення демократичних виборів, які, зрештою, привели Трампа до влади. І, звичайно, тут ця влада швидко почала робити все можливе, щоб

² Timothy Snyder, “God Is a Russian” <https://reees.macmillan.yale.edu/news/timothy-snyder-god-russian>

³ Timothy Snyder, “God Is a Russian” <https://reees.macmillan.yale.edu/news/timothy-snyder-god-russian>

⁴ Timothy Snyder, “God Is a Russian” <https://reees.macmillan.yale.edu/news/timothy-snyder-god-russian>

⁵ David Lewis, *Russia’s New Authoritarianism*, 2020, p. 3f.

⁶ Timothy Snyder, “Ivan Ilyin, Putin’s Philosopher of Russian Fascism,” <https://www.nybooks.com/online/2018/03/16/ivan-ilyin-putins-philosopher-of-russian-fascism/>

⁷ Timothy Snyder, “Ivan Ilyin, Putin’s Philosopher of Russian Fascism,” <https://www.nybooks.com/online/2018/03/16/ivan-ilyin-putins-philosopher-of-russian-fascism/>

підірвати виборчий процес і неправильно підрахувати голоси... Але повернемося до впливу Ільїна на Путіна. У статті в *Московських новостях* від 27 лютого 2012 року Путін виклав бачення Ільїна: разом з ним він уявляє, що “Росія як духовний організм служить не тільки всім православним народам і не тільки всім народам євразійського суходолу, але й усім народам світу”⁸. Путін передбачив, що Євразія подолає Європейський Союз і об’єднає його членів у велике утворення, яке простягнеться “від Лісабона до Владивостока”.

Отже, очевидно, що політична теологія, яка присутня в цьому духовному організмі – організм, в якому частини повністю злиті в єдине ціле – домінувала у ставленні Путіна до України з самого початку. “Протягом перших двох десятиліть після розпаду Радянського Союзу російсько-українські відносини визначалися обома сторонами відповідно до міжнародного права, при цьому російські юристи завжди наполягали на дуже традиційних поняттях, таких як суверенітет і територіальна цілісність”. Однак, “коли Путін повернувся до влади у 2012 році, легалізм поступився місцем колоніалізму”⁹, – пише Снайдер. З того часу російська політика щодо України будується на основі принципів Ільїна. Це стосується путінського Євразійського союзу, до якого був передбачений вступ України. “Путін виправдовував намагання втягнути Україну в Євразію ‘органічною моделлю’ Ільїна, яка робила з Росії та України ‘один народ’”¹⁰.

З огляду на цю мрію про гомогенізацію, я вважаю іронією долі, що Путін тоді попереджав про “гомодиктатуру”, коли українці наприкінці 2013 року почали будувати європейське майбутнє для своєї країни. Але це зовсім інакше “гомо”, ніж імперська гомогенізація: цим він політично здійснював суверенну гомофобію, корисну для фактичних диктаторів. Він поклав відповідальність за російський гомосексуалізм на ЄС. Таким чином, гомосексуалізм – розгорнутий як найвищий приклад протиприродного – полемічно поєднується з неорганічною, протиприродною незалежністю України. Я згадую про це через важливість гомофобних сигналів для християнського правого крила США. І звичайно, американці не можуть забути фотографії Путіна на коні, з оголеним торсом. Я притлумлю свою феміністичну спокусу поміркувати про політичну силу цього мачизму – справді голого прояву буцімто органічної гетеронормативності! Суб’єкту Росії пропонується консолідуватися через цю чоловічу силу, для якої не тільки ЛГБТ, а й жінки можуть бути тільки *іншими*. Таке маскуліністське придушення сексуального розмаїття видається необхідним не лише уніфікованому суб’єкту, який підпорядковує собі інших як об’єкти. Це також, як не дивно, є ключем до політичної теології задіяної тут – а отже, і до особливої версії російської органічної єдності. Це породжує органіцизм гомофобної однорідності. Зневагою до квір-інакшості

⁸ Timothy Snyder, “God Is a Russian” <https://reees.macmillan.yale.edu/news/timothy-snyder-god-russian>

⁹ Timothy Snyder, “Ivan Ilyin, Putin’s Philosopher of Russian Fascism,” <https://www.nybooks.com/online/2018/03/16/ivan-ilyin-putins-philosopher-of-russian-fascism/>

¹⁰ Timothy Snyder, “Ivan Ilyin, Putin’s Philosopher of Russian Fascism,” <https://www.nybooks.com/online/2018/03/16/ivan-ilyin-putins-philosopher-of-russian-fascism/>

посилюється мужицька ворожнеча до української інакшості. *Русській мір* гетеросексуальної єдності може потім спокусити критиків до *антиорганічного* дискурсу. Дійсно, значна частина прогресивної та постмодерністської думки вже зневажливо ставиться до “органічного”, “природного” через його репресивне використання. І протестантська теологія має свій глибокий антинатуралізм. Але зверніть увагу, що це російське братство єдності не має нічого спільного з розкішним розмаїттям, яке насправді становить органічне життя землі. (До питання космології я незабаром перейду).

Однак спочатку дозвольте мені підняти питання любові у зв'язку з такою гомогенізуючою теополітикою імперії. Важко заглушити євангельський пріоритет любові до ближнього. Яким чином будь-яке російське християнство виключає з нього, наприклад, сусідній народ України? Хоч для нас це і незручно, але Ісус виразно пояснив, що навіть ставлення до найскладнішого іншого, до ворога, вимагає любові. Це не означає *симпатизувати* чи *погоджуватися* зі своїми ворогами. Це вимагає *певного прийняття взаємозалежності між вами та іншими*. Люблячий суб'єкт не *підпорядковує* собі складного іншого, але якимось чином шанує цю інакшість. У нас можуть бути вороги, як я прочитую євангельський імператив, але для нас розрізнення “друг-ворог” ніколи не є *абсолютним*. Любити цього ворога – значить залишатися відкритим принаймні до можливості дружби. Якою б мало-ймовірною вона не здавалася. Проте Євангеліє регулярно саботується християнською політичною теологією “друг проти ворога”.

Ільїн не оминув увагою і виклик християнської любові. Він вирішив протиріччя зі своєю політикою, перевівши любов в гомогенізацію: в тотальність. “Не має значення, чи намагається одна особа любити іншу особу. Індивід любив тільки тоді, коли він був повністю занурений у спільноту”¹¹. Занурюватися в таку любов означало боротися “проти ворогів божественного порядку на землі”¹². Це означає застосовувати насильство в ім'я любові. Той, хто не приймав цієї логіки, сам був прислужником сатани. Як сказав Ільїн: “Хто виступає проти лицарської боротьби з дияволом, той сам є диявол”¹³. Звідси і беззаперечність лицарської боротьби проти України та ЄС і НАТО... Така демонізація ЄС, США, а тепер з гіпертрофованим акцентом на українську демократію логічно впливає з цього. Звичайно, ми навряд чи можемо уникнути означення мета-демонізації: це те демонічне, яке діє саме шляхом демонізації іншого.

Але любов, яка визнає свою взаємозалежність з іншими, не заперечує реальність добра і зла. Водночас вона не визнає абсолютного добра чи чистого зла як основи політичної боротьби. Взаємозалежність робить мораль дещо заплутаною. Адже саме прийняття взаємозалежності виступає альтернативою одночасно і

¹¹ Timothy Snyder, “Ivan Ilyin, Putin’s Philosopher of Russian Fascism,” <https://www.nybooks.com/online/2018/03/16/ivan-ilyin-putins-philosopher-of-russian-fascism/>

¹² Timothy Snyder, “Ivan Ilyin, Putin’s Philosopher of Russian Fascism,” <https://www.nybooks.com/online/2018/03/16/ivan-ilyin-putins-philosopher-of-russian-fascism/>

¹³ Timothy Snyder, “Ivan Ilyin, Putin’s Philosopher of Russian Fascism,” <https://www.nybooks.com/online/2018/03/16/ivan-ilyin-putins-philosopher-of-russian-fascism/>

простій незалежності, і простій залежності; простій фрагментарній множинності суб'єктів, і утвердженню тотальності над залежними суб'єктами. [Повторюю: ілюзія незалежних суб'єктів щодо їхніх окремих інших не вирішується ні філософськи, ні політично оманливою ілюзією єдності. Реальні труднощі політичних відмінностей і множинних суверенітетів не розчиняються в простій єдності]. Але ви, українці, зараз страждаєте від жахів омани цілої метафізики тотальності. І оскільки це омана, вона потребує підтримки своєї політичної теології винятковості – виняткової наддержави. Її бачення Росії як духовного організму, схоже, не здатне органічно розвиватися. Тоді інший має бути підпорядкований абсолютній однаковості “русского міра”. Повинен перестати бути іншим. Не стати другом як повноправний і взаємозалежний суб'єкт, а бути месіанськи підпорядкованим тотальності.

Промовистим залишається той факт, що в російській політичній теології автократії діє щось інше, ніж всемогутня досконалість та її секуляризація. Можливо, це тому, що політична теологія простого божественного суверенітету, спрямованого зверху вниз, на глибинному рівні виявилася непереконаливою протягом всієї історії, як особисто, так і політично; її теодицея залишається очевидно неадекватною протягом сучасності. Мені цікаво – і це дійсно питання – чи відчуття того, що Бог покладається на Росію у справі спасіння, додало вирішальної сили імперіалізму Путіна. Звичайно, твердження про те, що Бог припустився юнацької помилки при створенні світу, звучить занадто еретично для Путіна, щоб бути таким же прямолінійним у цьому питанні, як Ільїн. Але я думаю, що ця теологія опосередкована і потужно працює на користь Путіна: і це тому, що в ній є деяке справжнє розуміння, яке присмачує безглузде спотворення.

Спотворення вносить маніхейське уявлення про те, що скінченний світ – це одне велике падіння, страшенно недосконале, дійсно для Ільїна потворне творіння... І тому тільки російське об'єднання може спасти – Бога. Абсурдність полягає не лише у найвищій зарозумілості людської претензії на те, щоб судити Бога, а потім Його відкупити. Абсурд оперує поняттям свавілля: “фашизм – це спокутний надлишок патріотичного свавілля”¹⁴. (Мабуть, важливим є російське уявлення про “свавілля”, – *проізвол* – яке робиться патріотичним). Але спотворення формує всю метафізику, виробляючи космологію, яка повністю втрачає красу, творчість і невід'ємну цінність матеріального всесвіту, творіння. Вона помилково приймає недоліки світу за сам світ. І тому вона нав'язує тоталітарне поняття органічної єдності, позбавлене будь-якої оцінки фактичної органічної еволюції, досягнень, складності та пишноти живої планети... та її приголомшливого розмаїття створіння. Скінченних організмів.

Як я можу казати, що в теології Ільїна є справжнє прозріння, чи істина? А ось так: що дійсно існує взаємозалежність Бога і світу. Не те, щоб Бог абсолютно в чомусь залежав від якогось створіння. Але у відношенні до створіння Бог

¹⁴ Timothy Snyder, “God Is a Russian” <https://reees.macmillan.yale.edu/news/timothy-snyder-god-russian>

означає живий процес покликання і прийняття – і дійсно збагачується завдяки розгортанню створіння. Можливо, навіть кожним творчим чи турботливим жестом будь-якої істоти.

Таким чином, я опосередковано познайомила вас з теологією процесу... Заснована на “філософії організму” Альфреда Норта Уайтхеда, особливо на його майже столітній праці *Процес і реальність*, вона дуже підтримала мої власні теологічні здогадки. Її всесвіт – це відкритий живий процес становлення. Кожна істота, аж до квантових елементів... *постає* мить за миттю; кожна істота постає кожної миті у відчутті свого всесвіту. І вона об’єднує всі ці відносини певною невизначеністю, непевністю: свободою не для того, щоб бути незалежним від жодного зі своїх відносин, а щоб творчо їх тлумачити. Хоча й трохи. На краще чи на гірше. А Бог? Бог є в кожному з них як “приманка до становлення” – пропонує можливість нової інтеграції. І тому кожне створіння можна назвати органічною просторово-часовою інтеграцією відмінностей – завдяки чому немає двох однакових створінь у Всесвіті. Організм живе, інтегруючи незліченну кількість створінь всередині себе і, таким чином, перебуваючи у взаємозалежності з творінням поза собою. Фундаментальна однорідність будь-якого організму, не кажучи вже про світ, неможлива. Ні на мить. А еволюція – це розвиток не більш *незалежних*, відокремлених істот, але й не пасивно *залежних*. А ще більш складних, чутливих та насичених взаємозалежностей... цілих асамблей, мереж, світів взаємовідносин.

І справа в тому, що Бог також певним способом взаємозалежний – Бог не є Богом в абстракції або у відриві від вас, від кожного з вас, від вашого досвіду, в цей момент... Тому що, якщо Бог живий, Він/Вона/Вони переживають кожен досвід у всесвіті. Це не означає, що існування Бога залежить від нас. Але Божа вічність у цьому баченні не означає статичної досконалості. Не далекий і незмінний абсолют, який прямо чи опосередковано контролює все. Бог є поштовхом до новизни – до більшої насиченості досвіду. Весь наш досвід інтегрується в Боже життя – не в простій одності, а в нескінченно складній гармонії. Адже навіть традиційна теологія трійці обриває будь-який натяк про однорідну єдність. Також це бачення процесу не означає, що Бог недосконалий. Божа досконалість, або повнота, знаходить реалізацію щомиті. Бо Бог перебуває в процесі, у відношенні, у становленні. У любові.

На питання теодицеї можна відповісти по-новому¹⁵. Бо через те, що Бог не є причиною всього, що відбувається, через те, що багато чого відбувається поза волею Божою, не можна звинувачувати Бога в трагедіях. Війнах. У всіх ранах з нашої історії. Вашої історії, яка твориться зараз. Ми всі індивідуально і колективно відповідальні за наші рішення – за те, чи налаштовані ми на цей боже-ственний заклик. За те, чи відчуваємо його, чи втілюємо у власному становленні. Саме в цьому сенсі Бог залежить від нашого вибору щодо благополуччя, шалому, нашого світу. Наш вибір впливає – певним чином, який ми можемо тільки

¹⁵ Див. David Griffin, *God, Power and Evil: a Process Theodicy*. (Westminster John Knox Press, 2004).

увити – на божественний досвід. Який потім повертається назад, щоб вплинути на нас – звідси такі метафори, як благодать, суд, гнів, любов...

Отже, з цього погляду політична теологія Ільїна/Путіна містить достатньо свіжої правди, щоб бути дійсно небезпечною у своєму спотворенні. Вона справедливо визнає певну залежність Бога від створіння для реалізації божественної можливості. Але з погляду процесу, смішно припускати, що творіння саме по собі було падінням. Або що Бог потребує терапії; або що один вид на одній планеті, навіть одна частина цього виду, несе відповідальність за визволення Бога з хаосу. І ще більш потворне спотворення; що таке повернення до досконалості набуде форми гомогенної єдності, імперського порядку простої єдності. Щоб унітарна російська влада над світом стала відкупленням не тільки світу, але й Бога. Така винятковість знищує виклики і дари відмінності: її єдність стає великим глумом над любов'ю.

Дійсно, для теології процесу винятковість створіння розпливається в нескінченних взаємопов'язаних відмінностях творіння – зовсім не применшуючи людських відмінностей, але додаючи їм більше розмаїття. Але не лише винятковість за своєю природою: Уайтхед говорить ось що: “Бог не повинен розглядатися як виняток з усіх метафізичних принципів, який покликаний врятувати їхній крах. Він є їх головним прикладом”¹⁶. (Для багатьох це все ще шокує.) Бог є прикладом принципів реляційності в становленні, як я і зазначала. Це резонує з поняттям Христа не як винятку для людини, а як зразка (Абеляр проти Ансельма). (Таким чином, ви бачите, як теологія процесу сприяє політичній теології демократії, в якій суверенітет не виконується і не увічнюється як виняток, а скоріше здійснюється в переконуючій, а не примусовій взаємозалежності.

Однак у російській винятковості імперії ми маємо справу з політичною теологією абсолютної єдності, в якій одна влада підкоряє інших своїй об'єднуючій владі. І, звичайно, автократія, а не демократія, уможлиблює цю єдність. Злий Захід вважається перш за все винним у різноманітності, з усім її хаосом. Водночас, як це не парадоксально, у прагненні об'єднати світ через глобальний капіталізм – на цьому наголошує Девід Льюїс у своєму аналізі *Нового авторитаризму в Росії*. І так, звичайно, Захід винен у великій кількості зла – як американка, я маю зазначити це. Вона дійсно намагається об'єднати світ силою глобального неоліберального капіталізму – форми нав'язаної залежності, що прикривається міфом про індивідуальну незалежність. Вона комерціалізує відмінності, а не просто придушує їх. В ім'я демократії вона атомізує світ на економічні одиниці. Комерціалізація знищує різноманітність видів, спричиняє зміну клімату та створює безпрецедентні загрози для екосоціальної справедливості в майбутньому. Оскільки цей глобальний капіталізм, заснований на Заході, не є прямо імперським, його правильно називають неоімперіалізмом. Таким чином, відбувається дивна дзеркальна гра між економічним неоімперіалізмом і відродженням російського імперіалізму. Уявлення доброї Росії та злого Заходу у “руському мірі”,

¹⁶ Whitehead, *Process and Reality*, (Free Press, 1979), Conclusion.

можливо, дійсно усвідомлює небезпеку західного індивідуалізму та хибної атомізації людства в самостійні одиниці. Але це не допоможе. Воно перетворює реальну проблему на апокаліптичний привід для ролі Росії як катехона, “стримувача”, який рятує світ, стримуючи апокаліпсис.¹⁷ Путін прагне відновити не органічну взаємозалежність, а псевдоорганічне братерство тотальності. Це перехід від фальшиво незалежних суб’єктів більшої частини західної демократії до підпорядкування відмінності до євразійської єдиності. І так до політичної теології імперської святої Русі.

Отже, відношення суб’єкта до інших суб’єктів залишається відношенням підпорядкування до однакового Одного. Воно пригнічує, а не вивільняє творчу взаємодію суб’єктів та інших – взаємодію, взаємозв’язок не підвладних підлеглих, а інших як суб’єктів. Політично – і іншим чином дуже особисто – ви відчуваєте насильство цього придушення у вигляді великої світової трагедії. Дійсно трагедії, яка загрожує охопити весь світ. І рівень самопожертви, яку принесла Україна, для християнського сприйняття, кидає тінь подібну на хрест. Не тому, що Бог хоче, щоб ви страждали або завдає вам страждань. Якщо Бог справжній, Він хоче, щоб ви процвітали, щоб ви знайшли любов і радість у своєму житті. А це означає для вас, українських підданих, бути здатними прийняти вашу взаємозалежність один з одним і в різний спосіб з усім світом – і, кажучи теологічною мовою, завжди пізнавати себе в Тому, в Кому всі створіння живуть, дихають і мають наше буття. І в Тому, де божественна сила не перебуває в протиріччі з божественною любов’ю – згідно з єдністю божественних атрибутів. Тому влада може бути лише переконливою, а не примусовою. Тобто любов *не* як тотальність, яка нас підпорядковує, а яка, навпаки, нас поєднує. Я люблю називати всі відносини “переплетення відмінностей”, і перш за все відносини між Богом і світом. Отже, творення розгортається не як низка команд зверху вниз, а на межі хаосу, де, за словами біолога Стюарта Кауфмана [*At Home in the Universe* 1995], відбувається органічна творчість (у максимізації темпів еволюції). Творення в Бутті відбувається не з нічого, а з глибини, з техома *tehom*. Я аргументувала (глибоко) доктрину *creatio ex profundis*¹⁸. У хаосі ми іноді стаємо підвладними злу, яке обплутує наш світ і якому треба протистояти – не демонізуючи його, а відмовляючись бути підвладними йому. І, можливо, олюднюючи його.

Не мені вам вказувати, яка форма любові до ворога стає зараз політично значущою для українців: поза нагадуваннями про людяність росіян. (Мій російський колега в Москві, можливо, відвідав занадто багато протестів; його електронна пошта більше не працює; я нічого не можу дізнатися; мені боляче за нього). З моєї затишної позиції, мені також не личить виступати за ненасильство квакерів, гандіанців або Мартіна Лютера Кінга. Вони чинили опір іншим формам колонізації. Я припускаю, що складне поняття любові закликає українських християн допомогти розібратись у тому, які форми переговорів і комп-

¹⁷ David Lewis, *Russia's New Authoritarianism*, Ch 9.

¹⁸ Catherine Keller, *Face of the Deep*, (Routledge, 2003).

ромісів є необхідними, а яка форма перемоги не підлягає обговоренню; і що може відновити певну версію ненасильницької взаємозалежності між двома народами. Але все таки двома.

І ми зберігаємо довгострокове бачення – не політичну теологію унітарного братерства, як у Росії чи будь-якого автократичного авторитаризму. І не глобальну капіталістичну єдність зростаючого екологічного руйнування на догоду нашим елітам. Демократичною альтернативою авторитарній єдності міг би бути, і, можливо, ще може бути, не універсальний неолібералізм, а те, що Артуро Ескобар називає “плюралістичною політикою”¹⁹. Мова не йде про єдину освячену політичну форму – та вона, безсумнівно, поєднувала б у різні способи, з урахуванням місцевих яскравих особливостей, елементи демократії та соціалізму. Її релігійне натхнення проявлялося б не в автократії непомітної теократії, а в душі, який тягне демократію до егалітаризму заплутаних відмінностей. Вона знайшла б свою органічну цілісність не в якійсь імперсько-універсалізованій єдності, а в живій землі.

З теологічної перспективи, плюралістична політика може насправді відповідати заклику *basileia tou theou* (Царства Божого). Царство не від світу цього, як він є, але й не відкладене до надприродного Нового Єрусалиму на небесах. Це було б *basileia ton ouranion* великою мірою цього творіння, але оновленого творіння: цього світу, яким Бог – звільнений від нашої розпачливої теодицеї – тихо закликає нас усіх разом стати.

Тим часом ваші страждання все ще майже нестерпно тяжкі. І все ж ви вирішили зголоситися для цієї розмови попри таку відстань. Тобто це власне творче сприйняття транснаціонального, транскультурного потенціалу: власна політична плюралістична теологія. І в цьому ви втілюєте політичну теологію демократичної взаємозалежності. Своїми міркуваннями щодо теополітики нинішньої боротьби я, можливо, навчаю лише себе. Я з нетерпінням чекаю на те, щоб вчитися у вас.

Список літератури

- Escobar, Arturo. *Pluriversal Politics: The Real and Possible*. Durham and London: Duke University Press, 2020.
- Griffin, David. *God, Power and Evil: a Process Theodicy*. Westminster John Knox Press, 2004.
- Keller, Catherine. *Face of the Deep*. London: Routledge, 2003.
- Lewis, David G. *Russia's New Authoritarianism: Putin and the Politics of Order*. 1st edition. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2020.
- Schmitt, Carl. *Concept of the Political*. Chicago: University of Chicago Press, 2008.

¹⁹ Arturo Escobar, *Pluriversal Politics: The Real and Possible*, (Duke University Press Books, 2020).

Snyder, Timothy. 'Ivan Ilyin, Putin's Philosopher of Russian Fascism | Timothy Snyder'. The New York Review of Books. URL: <https://www.nybooks.com/online/2018/03/16/ivan-ilyin-putins-philosopher-of-russian-fascism/>.

Snyder, Timothy. "God Is a Russian". Russian, East European, & Eurasian Studies at Yale. URL: <https://reees.macmillan.yale.edu/news/timothy-snyder-god-russian>.

Whitehead, Alfred North. *Process and Reality*. New York: Free Press, 1979.

The Other as Subject: Political Theologies of Autocracy and Democracy

Catherine KELLER

Drew University, Madison, NJ

Переклад Марічки Андрощук / Translated by Marichka Androshchuk

Надійшла до редакції / Received 14.07.2022

Прийнята до публікації / Accepted 10.08.2022